

Θέμα 1^{ης} Γραπτής Εργασίας**Ακαδ. Έτος 2021-22**

Η θρησκεία και οι λατρευτικές πρακτικές υπήρξαν παράγοντες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του θεσμού της πόλης-κράτους και στις σχέσεις μεταξύ των πόλεων. Αφού περιγράψετε την «πόλη-κράτος» και τα συστατικά της στοιχεία, αναλύστε στη συνέχεια τη σημασία των αστικών και των συνοριακών ιερών, όπως και της ηρωολατρίας στη δημιουργία και εδραίωση του θεσμού.

Όριο λέξεων: 1800

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	2	1
1 ^ο κεφ.: Η ίδρυση της πόλης-κράτους	2	
2 ^ο κεφ.: Θρησκεία και λατρεία ρόλος στην εξέλιξη της πόλης	3	
α. Αστικά ιερά.....	4	
β. Τα ιερά εκτός πόλης.....	5	
γ. Η λατρεία των ηρώων	8	
Επίλογος.....	9	
Βιβλιογραφία	10	

Απλά και Κατανοητά η Γνώση!

Εισαγωγή

Οι πόλεις, ως συγκροτημένοι χώροι στους οποίους ζουν οι άνθρωποι και αναπτύσσονται οι κοινωνίες χρειάζονται, για να λειτουργήσουν, δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, καθώς και τους κατάλληλους χώρους λατρείας. Η αρχαία πόλις από την αρχή της ίδρυσής της διέθετε τα δημόσια οικοδομήματά της, την αγορά και τον ναό της που ήταν αφιερωμένος στην προστάτιδα θεότητα¹. Ο ρόλος της θρησκείας και της λατρείας στη διαμόρφωση της πόλης-κράτους, αλλά και η σημασία των ιερών και της ηρωολατρίας ως παράγοντες εδραίωση του θεσμού, θα αποτελέσουν το θέμα της παρούσας εργασίας.

1^ο κεφ.: Η ίδρυση της πόλης-κράτους

Αν και αρχικά οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν την λέξη *πόλις* με δύο σημασίες: τη χωροταξική και την πολιτική, αργότερα ο όρος *πόλις-κράτος* περιείχε και τις δύο έννοιες. Δήλωνε, δηλαδή, την κυριαρχία ενός συνόλου ατόμων μέσα σε ένα καθορισμένο γεωγραφικό χώρο, καθώς και τη συγκρότηση εξουσίας με στόχο την αντιμετώπιση των κοινών προβλημάτων.² Από άποψη γεωγραφική, ο χώρος αποτελούνταν από την πόλη, το άστυ, και την υπαίθρο χώρα. Οι κάτοικοι του άστεως και της υπαίθρου χώρας, ήταν όλοι πολίτες και όλοι συνέβαλαν στην επίλυση των προβλημάτων με τη συμμετοχή τους στα κοινά. Από το βαθμό συμμετοχής των πολιτών στον τρόπο άσκησης της εξουσίας, καθορίστηκε και ένα άλλο συστατικό της πόλης: το είδος του πολιτεύματος.³

Ως προς τη χρονολογία σύστασης της πόλης-κράτους δεν έχουμε ακριβής αρχαιολογικές πληροφορίες. Σύμφωνα με την παράδοση, γενικά δεκτή ημερομηνία

¹ Μαζαράκης-Αινιάν, Α., «Πρωτογεωμετρική-Γεωμετρική περίοδος», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμος 2: *Αρχαίοι Χρόνοι*, Δομή, Αθήνα 2006, σελ. 80

² Μαστραπάς, Α. «Η πόλη-κράτος» στο Θ. Βερέμης κ.ά., *Ελληνική Ιστορία*, τόμ. Α': *Ο αρχαίος ελληνικός κόσμος*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σελ. 83.

³ Μαστραπάς, ό.π, σελ. 84

Απλά και Κατανοητά η Γνώση!

για την έναρξη της «κανονικής» λειτουργίας των πόλεων είναι το 776, το έτος της πρώτης Ολυμπιάδας. Και είναι γεγονός ότι τα πρώτα πενήντα χρόνια του 8^{ου} αιώνα έγινε η πραγματική τομή στην κοινωνία, που οδήγησε στη λειτουργία μιας υποτυπώδους πόλης-κράτους, με τους πολίτες να αποκτούν για πρώτη φορά υπόσταση εντός της.⁴

Όσον αφορά το υπόδειγμα, σίγουρα η πόλη δεν γεννήθηκε εκ του μηδενός, ούτε μπορεί να θεωρεί επιβίωση κάποιων σχημάτων της εποχής του Χαλκού. Ο Αριστοτέλης, που έζησε τον 4^ο αιώνα, τη θεωρεί αποτέλεσμα συνένωσης γειτονικών κομών (συνοικισμός), με στόχο την αυτάρκεια των κατοίκων. Τα περισσότερα από τα στοιχεία που έχουμε μας οδηγούν στις μεσαίου μεγέθους φοινικικές κοινότητες, την ανεξαρτησία τους, το δυναμισμό τους, την ανάπτυξη του εμπορίου τους. Ακόμα και αν οι Έλληνες, εμπνεύστηκαν από τις κοινότητες αυτές τις δικές τους πόλεις, εκείνο το οποίο τις διαφοροποιεί και στο οποίο, εξαρχής, στήριξαν την ανάπτυξη των πόλεών τους ήταν η έννοια της υπεροχής της πολιτικής ζωής και της ισότιμης συμμετοχής του πολίτη στα κοινά.⁵

Όσον αφορά τους παράγοντες που συνέβαλαν στην εμφάνιση της πόλης-κράτους, εντοπίζονται στη μόνιμη εγκατάσταση των κοινοτήτων σε δικές τους αγροτικές εκτάσεις, στη δημογραφική αύξηση με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου, στην απόκτηση κτηματικής περιουσίας, ως αποτέλεσμα και του αποικισμού, στην επανάληψη των διεθνών συγκοινωνιών, με την σταδιακή ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυσιπλοΐας, στον εμπορικό ανταγωνισμό με τους Φοίνικες, στην επικράτηση της οπλιτικής φάλαγγας, στη χρήση της γραφής, στην καταγραφή κανόνων δικαίου και στην εμφάνιση νέων κοινωνικών ομάδων.⁶

3

2ο κεφ.: Θρησκεία και λατρεία, ο ρόλος τους στην εξέλιξη της πόλης

Οι ερευνητές μέσω των ανασκαφών προσπαθούν να εντοπίσουν τα πρώτα στοιχεία της χωροταξικής οργάνωσης της πόλης, αλλά και το χρόνο κατά τον οποίο

⁴ Mossé, Claude & Annie Schnapp-Gourbeillon, *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2000-31 π.Χ.)*, μτφρ. Λ. Στεφάνου, Παπαδήμας, Αθήνα 1999, σελ. 158-159

⁵ Mossé, ό.π., σελ. 159-160 και Μαστραπάς, ό.π., σελ. 84

⁶ Μαστραπάς, ό.π., σελ. 84-85 και Mossé, ό.π., σελ. 159

Απλά και Κατανοητά η Γνώση!

εμφανίστηκε το αίσθημα της συμμετοχής στα κοινά. Δυσκολίες υπάρχουν στον χωροταξικό εντοπισμό και μόνο τη Σμύρνη μπορούμε να χαρακτηρίσουμε, και λόγω μεγέθους, ως οργανωμένο οικιστικό πυρήνα. Το δυσκολότερο, όμως, μέρος αφορά στην ανίχνευση του αισθήματος συμμετοχής στην πόλη, το οποίο οδήγησε στη δημιουργία του πολιτεύματος. Εδώ οι ερευνητές, καθώς δεν υπάρχουν ευρήματα, επικεντρώνουν τις έρευνές τους στον θρησκευτικό τομέα, συνδέοντας την εποχή της εμφάνισης της πόλης με την παγίωση των τοπικών λατρειών, τη σύνδεσή τους με την επικράτεια της πόλης, αλλά και την εμφάνιση της ηρωολατρίας.⁷

α. Αστικά ιερά

Στις πόλεις της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου το ιερό ήταν ο κύριος τόπος όπου αναπτύχθηκε η μνημειακή αρχιτεκτονική, παράλληλα με την ανάπτυξη της κοινότητας. Στο ιερό πραγματοποιούνταν η σύνδεση του θείου με το ανθρώπινο και η μελέτη τους είναι σημαντική, καθώς μας αποκαλύπτει τις αντιλήψεις των ανθρώπων της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου και τις μορφές της κοινωνικής τους οργάνωσης.⁸ Εκείνο που εντυπωσιάζει είναι ότι εμφανίστηκαν ταυτόχρονα τον ίδιο αιώνα όλες οι λατρείες της κλασικής Ελλάδας. Στο κέντρο κάθε πόλης που επρόκειτο να μεταμορφωθεί σε πόλη, υπήρχαν οικοδομήματα που ανήκουν στην «πολιτεία». Τα οικοδομήματα αυτά χτίζονταν στις ακροπόλεις, στο ψηλότερο σημείο των πόλεων.⁹ Η σύνδεση πόλης-θρησκείας είναι φανερή και από το γεγονός ότι όσοι οικισμοί δεν απέκτησαν αστικούς ναούς, δεν μπόρεσαν να εξελιχθούν σε πόλεις.¹⁰ Οι θεότητες, τα αντικείμενα της λατρείας των πιστών, επιβλήθηκαν μετά τη χαλάρωση των σκοτεινών αιώνων. Πλέον εκπροσωπούσαν την κοινότητα στο σύνολό της, για πρώτη φορά, και συμβόλιζαν το ρίζωμα σε μια περιοχή. Κάθε εκκολαπτόμενη πόλη

4

⁷ Μαστραπάς, ό.π., σελ. 85.

⁸ De Polignac, Fr., *Η γέννηση της αρχαίας ελληνικής πόλης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000, σελ. 62

⁹ Mossé, ό.π., σελ. 143

¹⁰ Μαζαράκης-Αινιάν, Α., «Πρωτογεωμετρική-Γεωμετρική περίοδος», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμος 2: Αρχαϊκοί Χρόνοι, Δομή, Αθήνα 2006, σελ.81

Απλά και Κατανοητά η Γνώση!

επιλέγει τον προστάτη της (πολιαδική λατρεία) χωρίς βέβαια να αποκλείει τη λατρεία άλλων θεών.¹¹

β. Τα ιερά εκτός πόλης

Εκτός από τα αστικά ιερά, υπήρχαν και τα ιερά που ήταν χτισμένα εκτός του οικισμού (εξωαστικά) και η απόστασή τους από αυτόν ποίκιλε ανάλογα με την έκταση των γαιών που καταλάμβανε η κοινότητα από την οποία εξαρτιόνταν το ιερό. Τα ιερά αυτά συχνά βρίσκονταν σε οριακή, συνοριακή, θέση. Για παράδειγμα, το Ηραίο του Άργους ιδρύθηκε στα σύνορα της πεδιάδας του Άργους, σε ένα ύψωμα που το έκανε ορατό από πολλά σημεία της πεδιάδας.¹² Πολλά από τα συνοριακά αυτά ιερά ιδρύονταν μακριά από το κέντρο, στην αντίθετη μάλιστα πλευρά του οικισμού: το ιερό των Αμυκλών ιδρύθηκε στα νότια της Κοίλης Λακεδαίμονος, της Αμαρύνθου ανατολικά της πεδιάδας της Ερέτριας. Στη Σάμο, ο ποταμός Ίμβρασος που κυλούσε δίπλα στο Ηραίο ενίσχυε την εικόνα του συνοριακού τόπου.¹³

Κατά τον 9^ο και 8^ο αιώνα έχουμε την πραγματοποίηση μιας σημαντικής αλλαγής: της μετάβασης από τη χαλαρή κατοχή γης χερσαίων και ακαθόριστων εκτάσεων, σε μια πυκνή κατοχή στην οποία κυριαρχούν οι αγροτικές-καλλιεργητικές δραστηριότητες. Το κυνήγι και η κτηνοτροφία εκτοπίζονται στις ορεινές περιοχές.¹⁴ Πλέον το εξω-αστικό αυτό ιερό οροθετεί την πρόοδο του αγροτικού πολιτισμού, τον αντιπαραθέτει με εκείνο του βουνού και των δασών. Η έκταση που ορίζει το ιερό έχει εξανθρωπιστεί, καλλιεργηθεί και οργανωθεί.¹⁵

Το ιερό αποτελεί το συμβολικό τείχος-προστασίας απέναντι στον κόσμο του αδιαφοροποίητου, του άτακτου και του εφήμερου, όπου κυριαρχεί η απάτη και η θεσμοθετημένη βία είτε μεταξύ θεών και ανθρώπων, ανθρώπων μεταξύ τους και ανθρώπων με ζώα. Οριοθετεί, το ιερό, την πρόοδο, τον πολιτισμό, έναντι στην άγρια, απολίτιστη φύση.¹⁶ Εκτός από τα ιερά αυτά που έχουν θέση σχετικού ορίου,

¹¹ Mossé, *ό.π.*, σελ. 143-144

¹² De Polignac, *ό.π.*, σελ. 62

¹³ De Polignac, *στο ίδιο*, σελ. 63

¹⁴ *Στο ίδιο*

¹⁵ *Στο ίδιο*, σελ. 64

¹⁶ *Στο ίδιο*, σελ. 65

Απλά και Κατανοητά η Γνώση!

υπάρχουν και εκείνα που έχουν απόλυτα οριακή θέση. Είναι εκείνα που βρίσκονται στην καρδιά ενός εχθρικού κόσμου και εκφράζουν την ιδιοποίηση θεοτήτων που, από εν δυνάμει εχθρικές, γίνονται ευμενείς για την κοινότητα που τους συμπεριλαμβάνει στη λατρεία της. Αυτά είναι πιο ταπεινά και πιο απομακρυσμένα από τα υπόλοιπα και είναι αφιερωμένα κυρίως στην Άρτεμις (Βραυρωνία στους λόφους της Αττικής, Ημερασία στην Αρκαδία) και τον Απόλλωνα (στον Κοσμά της Κυνουρίας).¹⁷

Τα ιερά αυτά συχνά υποδεικνύουν και ένα σύνορο πολιτικής φύσης, καθώς «αλλότριον» δεν είναι μόνο η άγρια φύση και οι θεότητες της αλλά και ο άνθρωπος, καθώς και για κάθε ανθρώπινη κοινωνία, η γειτονική της κοινότητα. Εκτός λοιπόν από την έννοια της κατοχής γης τα ιερά αυτά ορίζουν και τα όρια της επικράτειας μιας ηγεμονεύουσας πόλης.¹⁸ Το Ηραίο της Αργολίδας, που βρίσκονταν ανάμεσα σε Άργος, Μυκίνες και Τίρυνθα, ήταν ο κεντρικός τόπος, το σημείο όπου συναντιούνταν οι κάτοικοι διάφορων κοινοτήτων. Αργότερα, που το Άργος κυριάρχησε στην περιοχή, ιδιοποιήθηκε, αρχικά συμβολικά και έπειτα ουσιαστικά, το ιερό, το οποίο μετατράπηκε σε τόπο έκφρασης της κυριαρχίας του Άργους και όριο της επικρατείας του. Το ίδιο ακριβώς συνέβη με το ιερό των Αμυκλών που αποδείκνυε την σπαρτιατική ηγεμονία.¹⁹

Ιερά εγκαθιδρύονται ακριβώς στα σύνορα της επικράτειας: στην Κόρινθο τα ιερά της Περαιχώρας, της Σολύγειας και της Τενέας οριοθετούσαν την έκταση της χώρας από βορρά προς νότο.²⁰ Μόνο εκεί που δεν μπόρεσε να επιβληθεί ένα κράτος, τα ιερά παρέμεναν κοινά για τους γειτονικούς πληθυσμούς. Για παράδειγμα, στη Λέσβο τέσσερις πόλεις κατείχαν από κοινού το ιερό στο κέντρο του νησιού.²¹ Να σημειώσουμε εδώ ότι τα ιερά, κυρίως του 10ού αιώνα εξέφραζαν την ανάγκη των ανθρώπων να σταθεροποιήσουν τις επαφές και τις ανταλλαγές τους έπειτα από τη δύσκολη περίοδο των σκοτεινών αιώνων. Στις περιπτώσεις αυτές ο κανόνας ήταν η κοινοκτημοσύνη. Και πάλι όμως αφορούσε μόνο λίγες περιπτώσεις, συνήθως, όπου υπήρχε πολιτισμική απροσδιοριστία ή ένας τόπος συνόρευε ή ήταν κοινός σε πολλές

¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 65

¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 66

¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 67

²⁰ Στο ίδιο

²¹ Στο ίδιο, σελ. 68

Απλά και Κατανοητά η Γνώση!

πόλεις.²² Υπήρχαν ιερά, όπως η Ολυμπία, η Δήλος, η Επίδαυρος, που συγκέντρωναν προσκυνητές από όλη την Ελλάδα, ήταν διεθνή ιερά. Επίσης, κάποια λειτουργούσαν σαν δείκτες των εδαφικών ορίων μεταξύ του πολιτισμού και της βαρβαρότητας, όπως εκείνα στη Δωδώνη, την Έφεσο, τους Δελφούς. Ερέτρια και Σάμος είναι μια ενδιάμεση περίπτωση λειτουργούσαν ως ιερά της πόλης και διεθνή προσκυνήματα.²³

Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, από τον 8^ο αιώνα, έχουμε διαδικασίες ιδιοποίησης των κοινών τόπων λατρείας. Η υπαγωγή στον έλεγχο των τόπων λατρείας από μία κοινότητα που ανεγείρει τα ιερά-οροθέτες της, μαρτυρά την ανάδειξη των πόλεων που, ως κέντρα εξουσίας, αναδιοργανώνουν προς όφελός τους τις τυπικές σχέσεις. Τα ιερά του 8^{ου} αιώνα αντικατοπτρίζουν τις νέες συνθήκες και επιβεβαιώνουν την ταυτότητα συμφερόντων εκείνων που ζουν στον συγκεκριμένο χώρο και εκείνων που κατέχουν την εξουσία.²⁴ Επιπλέον, η ανέγερση ενός μεγάλου περιφερειακού ιερού στα όρια της καλλιεργήσιμης έκτασης, δείχνει ότι πραγματοποιήθηκε ένα βήμα προς την ένωση των κωμών μιας περιοχής σε μια μοναδική ενότητα: την πόλη. Δομήθηκε έτσι ο κοινωνικός χώρος γύρω από τους δύο άλλους: τον οικισμό και το ιερό, οι οποίοι ορίζουν και τα εδάφη που εκτείνεται η κοινότητα.²⁵

Η δυαδική θέσπιση της ενότητας σε ορισμένες περιπτώσεις υλοποιούνταν με τη διάνοιξη μιας επίσημης οδού. Οι οδοί που ένωναν το άστυ με το κύριο περιφερειακό ιερό του, αποτελούσαν τους άξονες της επικράτειας της πόλης, τις αποδείξεις του θεμελιώδους δεσμού ανάμεσα στα δύο μέρη της. Στις μεγάλες γιορτές, σε αυτούς τους δρόμους πραγματοποιούνταν οι πομπές κατά τις οποίες το κοινωνικό σώμα μετέβαινε από την πόλη στο ιερό, επιβεβαιώνοντας έτσι τον έλεγχο του στη χώρα, όπως οι αγροτικοί κανόνες προστάζουν. Η πομπή των Λακεδαιμονίων στα Υακίνθια, ή των Ερμιονέων για τη γιορτή της Χθόνιας Δήμητρας είναι παραδείγματα τέτοιων πομπών.²⁶ Οι εορτασμοί αυτοί καθαγίαζαν την αλληλεγγύη της ομάδας, επιβεβαίωναν τους δεσμούς του δήμου, των ηγετών και του λαού, ακόμα

²² Στο ίδιο, σελ. 69-70

²³ Mossé, ό.π., σελ. 143

²⁴ De Polignac, ό.π., σελ. 70

²⁵ Στο ίδιο, σελ. 70-71

²⁶ Στο ίδιο, σελ. 71

Απλά και Κατανοητά η Γνώση!

και εκείνων που ζούσαν στο περιθώριο της δημόσιας ζωής, όπως οι γυναίκες και οι έφηβοι.²⁷

γ. Η λατρεία των ηρώων

Στα τέλη του 9^{ου} αιώνα και κυρίως μετά το 750 παρουσιάστηκε ένα παράξενο φαινόμενο κατά το οποίο αναθήματα τοποθετούνταν μπροστά στην είσοδο αλλά και στο εσωτερικό μεγάλων μυκηναϊκών τάφων που ήταν ακόμα ορατοί: στις Μυκήνες, στο Μενίδι της Αττικής, στην Νάξο, στις Κυκλάδες κ.α.²⁸ Σε καμιά περίπτωση το φαινόμενο αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί διαιώνιση μιας νεκρικής λατρείας, αφού οι περισσότεροι από αυτούς νεκρούς είναι ήρωες, που εμφανίζονται ως ημίθεοι και όχι ως χθόνιοι ήρωες.²⁹ Είναι, επίσης, πολύ πιθανόν, όπως υποστήριξε στις μελέτες του ο A.M. Snodgrass, ότι οι Έλληνες που άνοιγαν έναν τάφο για να αποθέσουν προσφορά, δεν είχαν ιδέα για την πραγματική ταυτότητα του νεκρού. Εκείνο που τους ενδιέφερε ήταν να αποδώσουν μια ηρωική ταυτότητα που την αντλούσαν από τους μύθους της περιοχής.³⁰ Οι τάφοι θεωρούνταν ότι ανήκαν σε ήρωες της εποχής του Χαλκού, (Επτά επί Θήβας, Ατρείδες, Αργοναύτες κτλ.).³¹ Η λατρεία των ηρώων συνδέεται με την επιθυμία ανασύνταξης του παρελθόντος με βάση τα νέα δεδομένα και τις φιλοδοξίες του νέου κόσμου. Ταυτόχρονα, με τη δημογραφική αύξηση του 8^{ου} αιώνα αυτό που προέχει είναι η διαφύλαξη των δικαιωμάτων της κατοχής γης. Και οι τάφοι των ηρώων θύμιζαν σε όλους ότι οι πρόγονοι είχαν από πάντα τη γη αυτή και πολέμησαν να την κρατήσουν. Συμβαδίζει, έτσι, η απαίτηση της εδαφικής κυριαρχίας με την έξαρση του εθνικού αισθήματος της πόλης-κράτους, που ετοιμάζεται να γεννηθεί. Μια πόλη που οριοθετεί το χώρο της και δηλώνει ποιοι είναι οι θεοί και ποιοι οι ήρωές της.³² Η μετατροπή, εν ολίγοις, ενός μνήματος σε τόπο λατρείας, μπορεί να αποτελέσει σύμβολο κυριαρχίας ανάλογο με το μεθοριακό ιερό.³³

²⁷ Στο ίδιο

²⁸ Mossé, *ό.π.*, σελ. 147

²⁹ Polignac, *ό.π.*, σελ. 194

³⁰ Στο ίδιο, σελ. 195

³¹ Mossé, *ό.π.*, σελ. 148

³² Στο ίδιο

³³ Polignac, *ό.π.*, σελ.196

Απλά και Κατανοητά η Γνώση!

Η διαμόρφωση του δημόσιου και πολιτικού χώρου μέσα από τις λατρείες των πόλεων υπήρξαν διεργασίες που αναπτύχθηκαν γύρω στα τέλη του 7^{ου} αιώνα και διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε όλη τη διάρκεια του 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα. Οι λατρείες αυτές αποδεσμευμένες από τα δεσμά της οικογένειας ή τη νομιμοποίηση που παρείχαν οι βασιλείς ή οι ηγεμόνες του παρελθόντος, φανερώνουν τη γέννηση μιας αριστοκρατίας όπου η εξουσία δεν είναι κληρονομική, δεν μεταβιβάζεται, όπως γινόταν την περίοδο της κυριαρχίας του βασιλιά και του οίκου του, αλλά κατανέμεται στο εσωτερικό των οργάνων για τη λήψη των αποφάσεων. Οι λατρείες αυτές και οι μορφές κοινωνικότητας και τελετουργικής φύσης, που τις συνόδευαν, ενίσχυσαν το αίσθημα της συμμετοχής στην άσκηση της εξουσίας, δημιουργώντας το σώμα των πρώτων πολιτών.³⁴

Επίλογος

Οι άνθρωποι, όπως υποστήριξε ο Στράβων, επέλεξαν να ζήσουν σε φυλές ή πόλεις επειδή είχαν την ανάγκη ο ένας του άλλου. Για να μπορούν, όπως υποστήριξε και ο Αριστοτέλης, να αντιμετωπίζουν καλύτερα τα κοινά τους προβλήματα. Για να μπορέσουν να λειτουργήσουν ως κοινότητα πολιτική, θα έπρεπε να υπάρχουν θεσμικοί και διαδικασίες που θα τους ενώσουν. Μια από αυτές ήταν η θρησκεία. Η δημιουργία των ιερών, όχι μόνο οριοθέτησε την επικράτεια των πόλεων, αλλά και οι γιορτές προς τιμήν τους υπήρξε ένας από τους κυριότερους τρόπους συλλογικής συμμετοχής και σύσφιξης των σχέσεων μεταξύ των πολιτών και των αρχόντων της πόλης.

9

³⁴ Polignac, *ό.π.*, σελ. 208-209

Απλά και Κατανοητά η Γνώση!

Βιβλιογραφία

Μαζαράκης-Αινιάν, Α., «Πρωτογεωμετρική-Γεωμετρική περίοδος», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμος 2: *Αρχαίοι Χρόνοι*, Δομή, Αθήνα 2006. [σ 39-81 (ιδιαίτ. σ. 62-65, 80-81)]

Μαστραπάς, Α. « Η πόλη-κράτος» στο Θ. Βερέμης κ.ά., *Ελληνική Ιστορία*, τόμ. Α΄: *Ο αρχαίος ελληνικός κόσμος*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ. 73-126. [ιδιαίτ. 83-89]

De Polignac, Fr., *Η γέννηση της αρχαίας ελληνικής πόλης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000. [σελ 61-72, 193-209]

Mossé, Claude & Annie Schnapp-Gourbeillon, *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2000-31 π.Χ.)*, μτφρ. Λ. Στεφάνου, Παπαδήμας, Αθήνα 1999. [σελ. 136-165]